

Michniewicz, Wojciech

Biblijne podstawy roku jubileuszowego

Studia Teologiczne 17, 3-17

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WOJCIECH MICHNIEWICZ

BIBLIJNE PODSTAWY ROKU JUBILEUSZOWEGO

Treść: Wprowadzenie; I. Rok szabatowy; II. Rok jubileuszowy; III. "Rok łaski u Pana" w NT

WPROWADZENIE

W ramach jednej z wersji Dekalogu zamieszczonej w Wj 20,1-17 znajdujemy teologiczną motywację obowiązku zachowania szabat: «ponieważ w ciągu sześciu dni uczynił Jahwe niebiosa i ziemię, morze i wszystko to, co jest w nich, a odpoczął dnia siódmego. Dlatego pobłogosławił Jahwe dzień szabat i poświęcił go» (w.11). Ten teologiczny schemat: sześć dni pracy + jeden dzień odpoczynku, znalazł swoje odbicie w ukształtowaniu się izraelskiej tradycji roku szabatowego, a potem roku jubileuszowego.¹ Punktem wyjścia dla obu instytucji było prawdopodobnie przeciwdziałanie na drodze legislacyjnej postępującej pauperyzacji i odchodzeniu od pierwotnej, w przekonaniu wielu – idealnej równowagi społecznej z okresu federacji pokoleń.² Utrata bowiem własności ziemskiej, konieczność spłacania zaciągniętych długów w formie niewolnictwa członków rodziny, prowadziły do dalszego ubożenia jednych i wzrostu zamożności innych. W opinii zatem Moraldiego, zarówno rok szabatowy, jak i jubileuszowy, posiadały ze swej natury «wysoki walor społeczny».³

¹ Wydaje się, iż w jednym i drugim przypadku można znaleźć starożytne wzorce pozabiblijne (odmiennie: L. M o r a l d i , «Levítico», 822). Dla roku szabatowego byłoby to istnienie siedmioletniego cyklu natury według tekstów ugaryckich (zob. C.J.H. W r i g h t , «Sabbatical Year», A. Definitions, wyd. CD), dla roku jubileuszowego – szereg paraleli w tekstach starożytnego Bliskiego Wschodu (C.J.H. W r i g h t , «Jubilee, Year of», D. Historical Question, wyd.CD).

² Por. R. de V a u x , *Ancient Israel*, 173; L. M o r a l d i , «Legge/Diritto», 796-797. Oba prawa miałyby zatem źródło społeczno-ekonomiczne.

³ «Levítico», 822.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie danych biblijnych ST na temat roku szabatowego i jubileuszowego oraz ich ewentualnych reperkusji w nauczaniu Jezusa i w życiu Kościoła pierwotnego w świetle świadectw nowotestamentowych. Zanalizowane dane mogą stać się pomocne w pogłębionej refleksji chrześcijanina nad właściwym zrozumieniem sensu «roku jubileuszowego» we współczesnym nauczaniu Kościoła.

I. ROK SZABATOWY

Najstarsze tradycje dotyczące roku szabatowego przechowane są w ramach Księgi Przymierza (Wj 21-23). Czytamy tam następujące sformułowanie prawne: «sześć lat będziesz zasiewał twą ziemię i zbierał jej plony. Lecz siódmego pozostawisz ją całkowicie odłogiem, aby mogli zjeść ubodzy spośród twego ludu, a to, co pozostanie po nich, aby mogły zjeść dzikie zwierzęta. Tak postąpisz z twoją winnicą i z twoim ogrodem oliwnym» (Wj 23,10-11). Wprowadzenie roku szabatowego opiera się zatem o wspomniany powyżej schemat teologiczny: sześć + jeden – sześć lat pracy na polu, po których następuje rok odpoczynku. Prawodawca przy formułowaniu tej zasady kieruje się wyraźnie dobrem najuboższych w społeczeństwie, ³ewjōnê ⁴ammekā,⁴ nie zapominając jednak o potrzebach świata zwierząt.

Drugi tekst z Księgi Przymierza, Wj 21,1-11, porusza zagadnienie uwolnienia niewolnika – Hebrajczyka⁵ (ww.2-6) oraz niewolnicy – Hebrajki (ww.7-11). Stosownie do schematu teologicznego zasada prawna stanowi, iż Hebrajczyk zaprzędany w niewolę⁶, ⁶ewed ⁶iwrî (w.2), ma

⁴ W kwestii statusu materialnego ubogich w ciągu pozostałych sześciu lat daje dobrą odpowiedź C.J.H. Wright w punkcie «B. Fallow Year of the Land, 1. Exodus 23:10f» swego artykułu «Sabbatical Year» (wyd.CD).

⁵ Wskutek podobieństwa terminu ⁶iwrî z formą ⁶apiru pojawiającą się w wielu tekstach starożytnego Bliskiego Wschodu na określenie grupy społecznej bez własności ziemskiej i bez stałej ojczyzny, żyjącej z pracy najemnej i służby wojskowej, niektórzy egzegeci sugerują takie właśnie rozumienie tego terminu w 21,2. Uwolnienie niewolnika z klasy ⁶apiru nie zmieniłoby raczej jego statusu społecznego, dając mu jedynie możliwość szukania nowego pracodawcy (por. C.J.H. Wright, «Sabbatical Year», D. Release of Slaves, wyd.CD).

⁶ R. de Vaux twierdzi, że ubóstwo i niewypłacalność były głównymi przyczynami niewolnictwa w Izraelu (*Ancient Israel*, 83.172). Niemożliwość spłacenia zaciągniętej pożyczki pociągała za sobą prawną konieczność oddania kogoś z rodziny w zastaw jako formę spłaty długu (Ne 5,1-5; por. 2Krl 4,1-7).

pracować sześć lat, siódmego zaś roku winien stać się wolnym, *chofšī* (w.2). Termin ten w ST występuje zawsze w kontekście uwolnienia niewolnika⁷ i można by go było oddać w języku polskim słowem «wyzwoleniec». Świadectwa pozabiblijne z Alalach i Nuzu, listy z Tel-el Amarna, dokumenty asyryjskie oraz zachowane teksty z Ugarit dowodzą nawet istnienia specjalnej klasy społecznej, której członek, *chufšū*, lokował się w hierarchii pomiędzy właścicielami ziemskimi a niewolnikami. Czy można to odnieść także do odmiennego społecznie środowiska izraelskiego, jest kwestią dyskusyjną.⁸

Wyzwoleniec opuszczając swego pana w roku szabatowym nie otrzymuje w zamian żadnego wynagrodzenia i odchodzi bez płacenia wykupu ze swej strony, «za darmo», *jāšā² chinnām* (w.2), jak to potwierdza w.11.

Dyskusji podlega rozumienie roku szabatowego w przypadku uwalniania niewolnika. Czy jest to rok szabatowy «absolutny», ustalony oficjalnie dla całego kraju, a zatem o ustabilizowanej dacie kalendarzowej, czy też – co wydaje się bardziej słuszne – rok szabatowy «względny», uzależniony od momentu popadnięcia w niewolę, a zatem zróżnicowany dla każdego «zainteresowanego»⁹? W przypadku roku szabatowego «absolutnego» faworyzowałby on osoby, które popadły w niewolę na przykład za popełnione pod koniec okresu sześcioletniego kradzieże i rychło wyszły na wolność mając w perspektywie szabatowy rok uwolnienia.

Kolejne wiersze powyższego tekstu prawnego odnoszą się do Hebrajki niewolnicy, *ʔāmāh* (w. 7). Kontekst wskazuje, iż ten termin należy rozumieć jako «konkubina», druga żona. Z tej racji nie może ona opuścić swego pana w roku szabatowym, jak to się dzieje w przypadku innych niewolników, *hāʿāwādīm* (w.7). O ile jednak jej właściciel nie znajdzie już w niej więcej upodobania może ją sprzedać komuś spośród Izraelitów (lecz nie obcemu, w.8). Jeśli zaś pozostawi ją w domu, nie może jej odmówić pożywienia, okrycia oraz wspólnego zamieszkania, *ʿōnāh* (w.10), co większość egzegetów rozumie w sensie praw małżeńskich. O ile nie spełni wobec niej tych trzech warunków może ona odejść «za darmo, bez płacenia pieniędzy», *chinnām ʔēn kāsef* (w.11). Odejście nie jest oczywiście związane z rokiem szabatowym.

⁷ Wyjątki: Hi 39,5; 1Sm 17,25.

⁸ R. de Vaux, *Ancient Israel*, 88.

⁹ Tę opinię podziela R. de Vaux (*Ancient Israel*, 173).

Druga grupa tekstów omawiających zasady roku szabatowego znajduje się w Księdze Kapłańskiej (rozd.25). Pierwszy passus (ww.1-7) nawiązuje wyraźnie do Wj 23,10-11, rozwijając szerzej i precyzyjniej sformułowania o zakazie obsiewania pola i uprawy winnicy, jak i zbierania poplonów (ww.4-5).¹⁰ Po raz pierwszy pojawiają się tu terminy określające rok szabatowy: *šabbat šabbātôn*, «szabat o ścisłej obserwacji», (w.4), *šabbat ljhwh*, «szabat dla Jahwe», (w.4), *šenat šabbātôn*, «rok szabatowy» (w.5), *šabbat hā³āreš*, «szabat ziemi» (w.6). Niektóre z tych określeń pojawiają się również w innych kontekstach, natomiast jedno wyrażenie, *šenat šabbātôn*, jest *hapax legomenon* w ST i występuje tylko w Kpł 25,5 stając się *terminus technicus* na określenie roku szabatowego.

Drugi passus (25,18-22) daje odpowiedź na niepokojące mieszkańców Izraela pytanie: «co będziemy jedli w owym siódmym roku, jeśli nie będziemy siali i nie będziemy zbierali naszych plonów?» (w.20). Jahwe obiecuje w tej sytuacji swe szczególne błogosławieństwo w roku szóstym, tak że zebrane wówczas plony wystarczą na trzy lata aż do roku dziewiątego¹¹ (ww.21-22). Również cały kontekst poprzedzający jednoznacznie wskazuje na generalną potrzebę wypełniania Bożych praw i nakazów w codziennym życiu, aby Izraelici mogli stale żyć bezpiecznie i zawsze posiadać obfitość plonów i pożywienia (ww.18-19), nie tylko w roku szabatowym.

Ostatnia grupa tekstów traktujących o interesującym nasz zagadnieniu pochodzi z rozdz.15 Kodeksu Deuteronomicznego (Pwt 12-26). Można wśród nich wyróżnić trzy zasadnicze tematy: darowanie długów (*šemiṭtāh*, ww.1-3), udzielanie pożyczki (״wt w koniugacji Hifil, ww.7-11), oraz uwolnienie niewolnika lub niewolnicy pochodzenia hebrajskiego (*šlch* w koniugacji Piel + *chofšî*, ww.12-18).

Autor biblijny po raz pierwszy w kontekście roku szabatowego podejmuje temat darowania długów.¹² Darowanie winno przebiegać we-

¹⁰ W.6 wydaje się łagodzić powyższe zasady, gdyż mówi, że «pożywieniem dla was będzie szabat ziemi». Wszystko to zatem, co wyda ziemia w roku szabatowym może stać się pokarmem zarówno dla ludzi jak i zwierząt (por. St. Ł a c h , *Księga Kapłańska*, 270-271).

¹¹ «Wzmianka o dziewiątym roku jest związana z liczeniem lat, które pozwalało rozpoczynać rok na wiosnę, czyli wysiew ósmego roku rozpoczyna się w jesieni, tak że żniwa przypadają na rok dziewiąty» (K. E l l i g e r , cyt. za: St. Ł a c h , *Księga Kapłańska*, 274).

¹² Zdaniem Wrighta («Sabbatical Year», C. Release of Debts or Pledges, wyd. CD) w 15,2 chodzi nie tyle o darowanie długu, co raczej o odroczenie jego spłaty do następnego roku. Ponadto termin *šemiṭtāh* w opinii autora odnosiłby się raczej do oddania zastawu wziętego za dług, a tym był ktoś z rodziny dłużnika lub też część jego pola, niż do darowania samego długu. Dług zwracano bowiem pracą niewolnika lub plonami ziemi.

dług stereotypowego podziału: inaczej wobec ʔāch , «brata», lub rēa^c , «współobywatela» - inaczej wobec nochrî , «obcego». Każdy wierzyciel winien darować wszelkie długi swemu bratu, tzn. Izraelicie, ze względu na rok darowania, šemiṭṭāh ljhwh , (w.2), natomiast od obcego (w.3) może domagać się zwrotu pieniędzy.

Co się tyczy udzielania pożyczki, trzeba ją dać ubogiemu współbratu, ʔāch ʔewjôn (w.7), i to w wystarczającej mierze stosownie do jego aktualnej potrzeby (w.8). Wiązały się z tym zapewne liczne nadużycia ze strony ubogich Izraelitów, którzy, jak to sugeruje w.9, szczególnie intensywnie domagali się udzielania im pożyczek u progu roku szabatowego mając tę świadomość, że będą one wkrótce anulowane. Prawodawca nakłania jednak wierzycieli, aby mimo wszystko pomagali ubogim, by nie obciążyć się grzechem w sytuacji, gdy prawdziwie potrzebujący zostanie odepchnięty i w związku z tym zanieśie swą skargę bezpośrednio do Jahwe (w.9). Udzielona pomoc jest ponadto związana z obietnicą Bożego błogosławieństwa mającego towarzyszyć wszystkim poczynaniom miłosiernego Izraelity (w.10).

Zasada uwolnienia niewolnika w roku szabatowym została już poruszona wcześniej w Kodeksie Przymierza (Wj 21-23). Kodeks Deuteronomiczny uzupełnia poprzednie wypowiedzi prawne nakazem wypuszczenia w roku szabatowym zarówno niewolnika, jak i niewolnicy pochodzenia hebrajskiego (Pwt 15,12, por. Wj 21,1-11). Nie odejdą oni z pustymi rękami, rêqām (w.13), lecz winni otrzymać wynagrodzenie w postaci pewnej części drobnego bydła, ziarna i wina (w.14) z tego, co otrzymał w darze jako Boże błogosławieństwo sam właściciel.¹³ Nakaz uwolnienia niewolników hebrajskich jest motywowany pamięcią o niewoli egipskiej (w.15). Ponieważ bowiem Jahwe wykupił (pdh w koniugacji Qal) swój naród, który był niewolnikiem (ʕewed) w Egipcie, dlatego też teraz ma On moralne prawo żądać uwolnienia wszystkich niewolników spośród swego ludu.

Kolejne wiersze powtarzają zasady prawne dotyczące postępowania właściciela wobec niewolnika¹⁴, który z motywów miłości swego pana i jego domu¹⁵ nie chce skorzystać z wolności (ww.16-17). Po doko-

¹³ Ten tekst można też rozumieć nieco inaczej: właściciel powinien dać im proporcjonalnie do tego, co sam otrzymał, albo: ponieważ sam został obdarowany przez Jahwe, winien też dać innym.

¹⁴ Pwt 15,17b rozszerza te zasady również na niewolnicę.

¹⁵ W Wj 21,5 są w tym miejscu wymienieni żona i dzieci niewolnika, a nie dom właściciela.

naniu rytu przebicia jego ucha zostanie «stałym niewolnikiem», ^c*ewed* ^c*ôlām* (w.17).

W podsumowaniu tekstu 15,12-17 o uwolnieniu niewolników prawodawca zachęca właściciela do wielkoduszności podkreślając zysk, jaki miał z ich darmowej pracy: «niech to nie będzie ciężkie dla ciebie, iż wypuszczasz go od siebie wolnego, gdyż wart jest podwójnej zapłaty najemnika służąc tobie przez sześć lat» (w.18a).¹⁶ Do tego dołączona jest typowa dla Deuteronomisty¹⁷ obietnica Bożego błogosławieństwa we wszelkich poczynaniach człowieka sprawiedliwego (w.18b).

Ostatnim tekstem, o którym należy wspomnieć, jest Pwt 31,10-13. Jakkolwiek nie ma w nim sformułowania «rok szabatowy», jest jednak wyrażenie *bemô^cēd š?nat haššemiṭṭâ*, «w czasie roku darowania długów», nawiązujące terminologicznie do Pwt 15,1-2. Tekst ten nakazuje, by pod koniec roku szabatowego odczytano przed całym zgromadzeniem Izraela polecenia Prawa mojżeszowego, *hattôrâh* (31,11). Cel czytania prawodawca wyraził czterema czasownikami: aby słuchać, uczyć się i czcić Jahwe oraz przestrzegać zachowania wszystkich nakazów Tory (w.12).

Patrząc na wszystkie teksty biblijne ST poświęcone tematyce roku szabatowego można dostrzec stopniową ich ewolucję: od zakazu uprawy ziemi w Wj i Kpł będącego odbiciem pierwotnego sensu dnia szabatowego przechodzi się do nakazu darowania długów współbraciom i udzielania im pomocy w Pwt. Uwolnienie niewolnika-mężczyzny i puszczenie go do domu bez wykupu w Wj jest zastąpione bezwarunkowym uwolnieniem wszystkich niewolników: mężczyzn i kobiet wraz z obowiązkiem obdarowania ich owcami, ziarnem i winem jako swego rodzaju zapłatą za służbę w Pwt. Za wierne wypełnianie tych praw dwie księgi: Kpł i Pwt przekazują obietnicę Bożego błogosławieństwa dla każdego sprawiedliwego, tzn. miłosiernego Izraelity. W Pwt z rokiem szabatowym jest związane uroczyste czytanie Tory w zgromadzeniu całego Izraela celem lepszego poznania i służenia Jahwe. Rok szabatowy w myśli ostatniego redaktora-prawodawcy wiązał się zatem nie tyle z zachowaniem przepisów o zakazie uprawy ziemi, co z pozytywnym otwar-

¹⁶ Według Wj 21,32 wartość niewolnika lub niewolnicy wynosiła 30 szekli srebrnych. Kodeks Hammurabiego podaje informację, iż roczną pracę niewolnika można oszacować na około 10 szekli. W ciągu zatem trzech lat pracy niewolnik «zwracał» swój koszt (zob. R. de V a u x , *Ancient Israel*, 88, por. s.84). Nic więc dziwnego, iż prawodawca zwraca do wielkoduszności właścicieli niewolników, skoro w ciągu sześciu lat służby dostarczają im podwójnego zysku.

¹⁷ Por. Pwt 14,29; 15,4.10; 16,15; 23,21; 24,19.

ciem się na potrzeby drugiego człowieka, na razie tylko współobywatela, i darowaniem mu długów, udzielaniem pożyczek, uwolnieniem z niewoli. Fundamentem religijnym dla rzetelnego podjęcia takiej działalności miało być czytanie Prawa, a w konsekwencji, lepsze poznanie woli Jahwe.

II. ROK JUBILEUSZOWY

Zasady prawne dotyczące roku jubileuszowego zostały podane tylko i wyłącznie w Kodeksie Kapłańskim, i to w jednym jedynym rozdziale (Kpł 25). Na wstępie w ww.8-10a prawodawca wyjaśnia genezę tego szczególnego roku: «Policzysz sobie siedem szabatów lat, to znaczy siedem razy po siedem lat. Czas siedmiu szabatów lat wyznaczy tobie czterdzieści dziewięć lat. I zatrąbisz w róg radości w siódmym miesiącu¹⁸, w dziesiątym dniu miesiąca. W Dniu Przebłagania zatrąbicie w róg w całej waszej ziemi. Będziecie święcić rok pięćdziesiąty».

Tekst powyższy podaje pierwsze, podstawowe określenie tego roku: «rok pięćdziesiąty», *šenat hachămîššîm šănâh* (w.10). Pojawia się ono jeszcze w w.11 w niezmienionej formie. Obok niego występuje drugi termin: *jôwêl*, «róg barani» (ww.10.11), gdyż przy jego pomocy miano ogłaszać początek roku jubileuszowego.¹⁹ Pojawia się on też w sformułowaniach: *jôwêl qôdeš*, «róg święty, święty jubileusz» (w.12) i *šenat hajjôwêl*, «rok rogu, rok jubileuszowy» (w.13). Wszystkie te określenia występują w ST tylko w Kpł 25.²⁰

Pierwszym, istotnym elementem roku jubileuszowego jest *derôr* (w.10), «wyzwolenie» wszystkich mieszkańców kraju. Mogą oni powrócić do swoich posiadłości ziemskich i do swoich rodzin (ww.10.13). Prawodawca nie posługuje się terminem «niewolnik-(Hebrajczyk)», jak w Wj 21,2, gdyż chodzi tu prawdopodobnie o całkiem inną grupę społeczną, odmienną od wynajmujących się do pracy niewolniczej *apiru*. Przedmiotem tego prawa byłiby zubożali Izraelici, którzy w zamian za pomoc oddali w niewolę kogoś z rodziny (syna lub córkę) lub też prze-

¹⁸ Tzn. na przełomie września i października.

¹⁹ Zob. L. M o r a l d i, «Legge/Diritto», 797; A. B o n o r a, «Liberazione/Libertà», 830. Tekst biblijny Kpł 25,9 ustanawiający rok szabatowy nie potwierdza tego przekonania, gdyż wymienia w tym kontekście klasyczny w ST termin *šôfar*.

²⁰ Wyjątkiem jest Kpł 27,24.

kazali część własności ziemskiej zachowując jednak pełne prawo do odzyskania ich w roku jubileuszowym.²¹

Drugim elementem roku jest tradycyjny zakaz obsiewania pól, zbierania poplonów i obcinania pozostałych na krzewie winogron (w.11), złagodzony nieco przez redaktora kapłańskiego zezwoleniem na spożywanie plonów pól (w.12b), podobnie jak w roku szabatowym (15,6-7), lecz odmiennie od prawodawstwa Księgi Przymierza (Wj 23,10-11).

Pewnym *novum* roku jubileuszowego są zasady dotyczące sprzedaży i kupna, zasadniczo odnoszące się do gruntu, na terenie kraju (ww.14-17). Przelicznikiem ma być plon z jednego roku, a wartość winna być obliczana stosownie do ilości lat dzielących od jubileuszu: im jest ich więcej, tym cena będzie wyższa, im mniej – tym niższa (ww.15-16). Zasada ta jest poprzedzona wezwaniem, aby nie traktować źle swego współbrata (w.14), co wydaje się sugerować nie tylko uczciwość i sprawiedliwość w zawieranych kontraktach, ale jeszcze coś więcej. Takie samo wezwanie pojawia się na końcu wspomnianej zasady (w.17) tworząc łącznie *inclusio*, co jeszcze dobitniej uwypukla nakaz uczciwości i wielkoduszności we wzajemnym handlu.

Swego rodzaju uzupełnieniem powyższego tekstu jest prawo o wykupie, *ge²ullāh*, własności gruntowej (ww.23-28). W roku jubileuszowym wszystkie nabyte posiadłości ziemskie winny powrócić do swych pierwotnych właścicieli, o ile nie zostaną wykupione już wcześniej czy to przez samego sprzedającego, czy też przez jego krewnego.²² Podobnie

²¹ Zob. C.J.H. Wright, «Sabbatical Year», D. Release of Slaves, wyd. CD. Wydaje się być całkiem interesująca sugestia autora w sprawie różnego rozumienia zasad prawnych roku szabatowego i jubileuszowego. Gdyby *šemiṭṭāh* roku szabatowego oznaczało całkowite darowanie długu, nie różniłoby się zasadniczo od jubileuszowego *derôr*. Jeżeli zaś byłoby tylko odświeżeniem spłaty długu, wówczas jubileuszowe *derôr* stanowiłoby autentyczne wyzwolenie: «to był świeży start, a nie tylko czasowy oddech» (C. Release of Debts or Pledges).

²² W ramach znacznie późniejszego dodatku do Kpł (rozd.27) prawodawca stanowi, iż część dziedzicznego majątku ziemskiego poświęconego Jahwe (*qdš* w koniugacji Hifil + *ljhwh*) może powrócić do pierwotnego właściciela w dowolnym czasie po uiszczeniu przez niego opłaty karnej w wysokości jednej piątej jego wartości. Wartość pola oceniano zależnie od ilości lat pozostających do jubileuszu. O ile pierwotny właściciel nie wykupił pola, lub sprzedał je w międzyczasie komu innemu, to nie może już być więcej wykupione, lecz powraca w roku jubileuszowym do Jahwe i staje się własnością kapłana (ww.20-21). W przypadku własności nie odziedziczonej, lecz nabytej, a następnie poświęconej Jahwe (ww.22-24), wracała ona w roku jubileuszowym do swego pierwszego właściciela i dziedzica. Szacowano ją jak zwykle na podstawie ilości lat dzielących jubileuszu (zob. S. Łach, *Księga Kapłańska*, 287-288).

jak przy poprzedniej sytuacji, cena gruntu uzależniona jest od czasu dzielącego od roku jubileuszowego. Idea religijna przyświecająca zasadzie wykupu stanowi, iż kraj nie może być wyprzedawany na zawsze, gdyż należy on do Jahwe (w.23).²³ To On podbił tę ziemię i darował ją narodowi wybranemu stosownie do obietnicy danej ojcom (Rdz 12,7; 13,15; 15,18; Wj 32,13; Pwt 1,35-36). Izraelici są w niej jedynie przybyszami i czasowymi mieszkańcami, gośćmi, *gērîm wetôšāwîm* (w.23)²⁴, czyli inaczej mówiąc, dzierżawcami ziemi otrzymującymi ją w darze od Jahwe. Zasada ta, jak twierdzą niektórzy, miała na celu zapobieżenie gromadzenia wielkich majątków ziemskich w rękach nielicznej grupy bogatszych obywateli kraju i służyła zachowaniu mniej lub bardziej stabilnej równowagi społecznej.

Kolejne przepisy prawne regulują nabywanie domów w mieście i poza nim (ww.29-31). Dom mieszkalny, *bêt-môšaw* (w.29) nabyty w mieście otoczonym murem, *‘îr chômāh* (w.29) – co odnosi się głównie do Jerozolimy – nie może powrócić do swego pierwotnego właściciela nawet w roku jubileuszowym, chyba że zostanie przez niego wykupiony w pierwszym roku po sprzedaży (ww.29-30). Natomiast wszystkie domy znajdujące się poza Jerozolimą, czyli tzw. domy wiejskie, *bāttê hachšērîm* (w.31), nie otoczone murem obronnym, wracały do pierwotnych właścicieli w roku jubileuszowym lub też podlegały wykupowi w dowolnym czasie (w.31).²⁵ Prawo to nie odnosiło się do domów należących do lewitów. Podlegały one stałemu wykupowi, *ge²ullat ‘ôlām*, (w.32), lub też wracały do nich w roku jubileuszowym (w.33), nawet jeżeli były to domy miejskie w Jerozolimie.

Końcowe, ale obszerne przepisy prawne poświęcone są kwestii niewolnictwa w Izraelu (ww.39-55). Izraelita, który z powodu ubóstwa sprzedał się w niewolę swemu rodakowi, będzie mu służył do roku jubi-

²³ Stosownie zatem do tej idei sprzedaż gruntu należy rozumieć jako wydzierżawienie: sprzedawano nie ziemię, lecz ilość plonów, które można z niej uzyskać w przeciągu określonego odcinka czasu (Kpł 25,15-16; zob. L. M o r a l d i , «Legge/Diritto», 797). To samo dotyczy niewolnictwa: sprzedawano nie tyle człowieka, co jego pracę najemną (Kpł 25,50).

²⁴ W podtekście tego sformułowania można się dopatrzeć pozytywnej informacji o opiece ze strony Jahwe nad Izraelitami, podobnie jak oni winni otaczać opieką wszystkich *gērîm wetôšāwîm* mieszkających wśród nich, stosownie do 25,35.40.

²⁵ Prawdopodobnym wytłumaczeniem tej zasady prawnej jest fakt, że domy miejskie nie były składnikiem «produkcyjnej bazy ekonomicznej» (C.J.H. W r i g h t , «Jubilee, Year of», C. Exegetical Outline, (2) Exception (i): (29-31), wyd. CD), tak jak domy wiejskie, i stąd nie musiały podlegać ścisłej ochronie prawnej jako część niezbywalnego dziedzictwa rodu.

leuszowego²⁶, a potem wróci do swej posiadłości rodowej wraz ze swymi dziećmi (w.41). W trakcie służby nie może być wykorzystywany jak niewolnik, lecz winien być traktowany jak najemnik, *šāchir*, lub jak tymczasowym mieszkańcem, gość, *tôšāw* (ww.40.53). Umotywowaniem takiego żądania jest idea religijna, iż wszyscy Izraelici są własnością Jahwe, są Jego «niewolnikami», *ʿāwādīm*, gdyż to On ich wykupił i wyprowadził z ziemi egipskiej, dlatego też nie powinni być teraz sprzedawani jak zwykli niewolnicy (ww.42.55).²⁷

Zubożałemu Izraelicie, oddającemu się w niewolę cudzoziemcowi mieszkającemu na terenie kraju, przysługuje prawo wykupu (w.48).²⁸ Może tego dokonać ktoś ze współrodaków, ktoś z pokolenia czy bliższej rodziny lub też on sam (w.49). Cena wykupu jest liczona jak za pracę najemnika i uzależniona od lat dzielących od roku jubileuszowego (ww.50-52). Jeśli jednak nie zostanie wykupiony, to w roku jubileuszowym powróci wraz z dziećmi do swego pokolenia i swej posiadłości (w.41.54).

Zasady roku jubileuszowego są w części powtórzeniem i modyfikacją regulacji prawnych roku szabatowego (np. zakaz uprawy ziemi, wyzwolenie niewolników), w części zaś podają nowe ustalenia (kupno, sprzedaż i wykup gruntów oraz wykup domów). Regulacje prawne otrzymują swoje głębokie umotywowanie religijne: ziemia (25,23) oraz wszyscy Izraelici (25,42.55) są wyłączną własnością Jahwe, nie wolno zatem ani gruntów, ani ludzi sprzedawać na zawsze. Zdaniem Wrighta sto-

²⁶ Według Wj 21,2 mógł on wrócić do swego pokolenia w roku szabatowym. Tę niezgodność w prawodawstwie tłumaczy się jego zmianą i to na niekorzyść. R. de Vaux nazywa je utopią tłumacząc, iż «niewolnik, który rozpoczął swą służbę wkrótce po rozpoczęciu okresu jubileuszowego mógł z powodzeniem umrzeć zanim zobaczył jej koniec, albo zbyt szybko się zestarzeć, aby zarobić na swe utrzymanie jako człowiek wolny» (*Ancient Israel*, 88).

²⁷ Ww.44-46 wyjaśniają, iż niewolnikami w Izraelu mogą być wyłącznie obcy, czy to pochodzący z terenu kraju, czy też spoza. Nie przysługuje im prawo wykupu ani zasada wyzwolenia w roku jubileuszowym – pozostaną niewolnikami na zawsze, *leʿōlām* (w.46).

²⁸ O możliwości wykupu nic nie jest powiedziane w przypadku zaprzędania się w niewolę innemu Izraelicie (ww.39-40). Czyżby wyzwolenie było wówczas możliwe tylko na drodze doczekania roku jubileuszowego (w.40)? Wydaje się, że obecna redakcja zasad prawnych dotyczących niewolnictwa (25,39-55) składa się z dwu różniących się wersji, które połączono później w jedną całość. Świadczy o tym chociażby informacja z jednej strony o wycuciu godności Izraelity, który nigdy nie powinien być traktowany jak niewolnik, gdyż jest własnością samego Jahwe, a z drugiej strony zasada prawna wyznaczająca czas jego służby aż do roku jubileuszowego (wersja poprzednia z Księgi Przymierza mówiła o roku szabatowym).

ją one również na straży integralności rodziny, starając się przywracać jej jedność, a co za tym idzie, utrzymać ów fundamentalny związek przymierza z Jahwe, zagrożony za każdym razem, gdy rozpada się ta podstawowa komórka społeczno-religijna.²⁹

Pewnego wyjaśnienia domaga się jeszcze kwestia rzeczywistego stosowania zasad prawnych roku szabatowego i jubileuszowego w życiu codziennym Izraelitów. Wypowiedzi zawarte w Kpł 26,34-35 oraz w 2Krn 36,21 są jednoznacznym świadectwem niezachowywania roku szabatowego w okresie do niewoli babilońskiej. Również tekst Jr 34,1-22 poświadczą, iż prawo dotyczące wypuszczenia na wolność w roku szabatowym niewolnika-Hebrajczyka nie było realizowane (ww.13-14), chyba że z motywu strachu w sytuacji zagrażającego narodowi niebezpieczeństwa i z obawy kary ze strony Jahwe. Tekst prorocki odwołuje się jednak nie do Kpł 25, lecz do Pwt 15, co wskazywałoby, iż zasady jubileuszowe nie były jeszcze znane lub też, że nie miały mocy wiążącej. Do roku szabatowego nawiązuje Ne 10,32 mówiąc jasno o darowaniu długów, jakkolwiek na innym miejscu (5,1-13) nie ma najmniejszej aluzji do tego prawa.

Wyraźnym świadectwem zachowania zasady nieobsiewania pól w roku szabatowym są dopiero opisy w 1Mch 6,49.53-54 dotyczące lat 163-162 pne. Pośrednim świadectwem funkcjonowania roku szabatowego w okresie monarchii Heroda Wielkiego jest rabiniczna zasada określana terminem *prosbol*, dająca możliwość obejścia niewygodnego prawa. Według szkoły Hillela wierzyciel mógł wprowadzić do umowy z dłużnikiem klauzulę, na podstawie której ten ostatni zrzekał się wszelkich roszczeń do korzyści wynikających z roku szabatowego. Umowę tego typu znaleziono w grotach Murabba^cat nad Morzem Martwym. Świadectwem przestrzegania zasady nieobsiewania pól są inne kontrakty znalezione w tym samym miejscu, a datowane na luty 133 n.e. – domniemany początek roku szabatowego³⁰. Można zatem powiedzieć, iż jakkolwiek instytucja roku szabatowego jest starożytna³¹, to jednak trudno jest cokolwiek pewnego twierdzić na temat jej przestrzegania przed niewolą babilońską. Dostępne świadectwa są z okresu znacznie późniejszego. Być może zatem słuszna jest opinia Moraldiego, że «teksty prawnicze doty-

²⁹ Zob. «Jubilee, Year of», C. Exegetical Outline, 2. Summary, wyd. CD.

³⁰ Zob. R. de Vaux, *Ancient Israel*, 174-175. O roku szabatowym pisze też Josephus Flawiusz w *Dawnych dziejach Izraela*, XI, VIII, 6; XV, I, 2.

³¹ Zob. C.J.H. Wright, «Sabbatical Year», E. Historical Evidence, wyd. CD.

czące roku szabatowego miały w starożytności charakter bardziej idealny niż praktyczny».³²

Co się tyczy roku jubileuszowego, zachowane teksty biblijne, które do niego się odwołują (Kpł 27,16-25; Lb 36,4) są raczej późniejszego pochodzenia (prawdopodobnie z okresu po niewoli babilońskiej) i zależą od Kpł 25. Wspomniane wcześniej wypowiedzi Jr 34,14 i Ne 10,32 odwołują się z kolei do zasad roku szabatowego, a nie jubileuszowego.³³ Wszystko to sugeruje, iż prawa roku jubileuszowego powstały albo w okresie niewoli, albo też po niej, nawet po reformie Nehemiasza. Odmiennego zdania jest Wright³⁴ twierdząc, iż zasady roku jubileuszowego były prawem starożytnym, które jednak zostało zarzucone nie tyle wskutek ekonomicznych barier w jego stosowaniu, co wskutek degradacji związków rodzinno-społecznych w monarchii Salomona. Liczne rodziny padały ofiarą wzrastającego zadłużenia, konieczności oddania się w niewolę za długi, konfiskat królewskich i samowoli bogatszych warstw społeczeństwa wykupujących i komasujących własności ziemskie, jak o tym świadczą teksty Iz 5,8 i Mi 2,1-2. Zniknął zatem podmiot prawny dla zastosowania zasad jubileuszowych, gdyż rodzina izraelska, wydziedziczona ze swego majątku przechodzącego w międzyczasie z rąk do rąk, po upływie pięćdziesięciu lat nie miała często możliwości go odzyskać. Można zatem zasugerować hipotezę, iż starożytne i pozajzraelskie w pochodzeniu zasady prawne roku jubileuszowego zostały zarzucone w okresie monarchii salomonowej, lecz powrócono do nich po niewoli babilońskiej nadając im wyraźną motywację teologiczną. Wydaje się, iż przeważała ona niekiedy w myśli prawodawcy nad zrozumieniem konsekwencji społeczno-ekonomicznych tych ustaleń. W opinii de Vaux był to «ideał sprawiedliwości i równości społecznej, który nigdy nie został zrealizowany. [...] Było to prawo utopijne i pozostało martwą literą».³⁵ Wiele wskazuje jednak na to, iż to pozornie "utopijne i martwe prawo" rozpałiło mimo wszystko serca średniozamożnych i biednych warstw społeczeństwa izraelskiego nadzieją na lepszą przyszłość, w której zrealizują się wreszcie w pełni tęskne oczekiwania na odnowienie duchowo-religijne, społeczno-ekonomiczne, a także polityczne Narodu Wybranego.

³² «Legge/Diritto», 797.

³³ Wzmiankę o roku jubileuszowym («rok wyzwolenia», *šemat hadderôr*) czyni Ez 46,17. Tekst ten jest jednak uważany za późniejszy dodatek w duchu Kpł 25,10.

³⁴ «Jubilee, Year of», D. Historical Question, wyd. CD.

³⁵ R. de Vaux, *Ancient Israel*, 176-177; por. L. Moraldi, «Legge/Diritto», 798.

III. "ROK ŁASKI U PANA" W NT

Terminologia grecka NT kształtowała się w znacznej mierze na bazie LXX. Dotyczy to również terminologii związanej z rokiem szabatowym i jubileuszowym. Oba charakterystyczne dla powyższych instytucji, lecz różniące się znaczeniowo pojęcia hebrajskie: *šemiṭṭāh*, «darowanie długów», oraz *derôr*, «wyzwolenie», tłumacze LXX oddali jednym i tym samym terminem greckim *aphesis*.³⁶ Tę tradycję przejęli następnie autorzy NT, jakkolwiek w większości miejsc występowania tego terminu, gdy łączy się on ze słowem *hamartia* (*aphesis hamartiōn*), należy go bardziej rozumieć w duchu hebrajskiego pojęcia *šemiṭṭāh*, jako «darowanie, odpuszczenie grzechów» (Mt 26,28; Mk 1,4; Łk 1,77; 3,3; 24,47; Dz 2,38; 5,31; 10,43; 13,38; 26,18; Kol 1,14)³⁷ niż «wyzwolenie» (Łk 4,18 bis).³⁸ Można zatem zauważyć, iż teksty NT korzystając z terminu *aphesis* idą za hebrajskim pierwowzorem znaczeniowym zawartym w słowie *šemiṭṭāh*, tworząc nowe, istotne dla teologii NT pojęcie odpuszczenia grzechów.

W nauczaniu Jezusa bezpośrednie nawiązanie do idei roku jubileuszowego widać w programowym wystąpieniu w synagodze w Nazarecie (Łk 4,16-21). Jezus odniósł wówczas do siebie i do swojej misji dwie wypowiedzi izajaszowe: Iz 58,6 i 61,1-2, z których jedna (61,1) zawiera charakterystyczne dla roku jubileuszowego pojęcie *derôr*, na określenie wyzwolenia człowieka. Całą swą działalność nazwał "obwoływaniem roku łaski od Pana", *kēryxai idou nyn hēmera sōtērias* (Łk 4,19), co z pewnością streszcza w sobie obie idee starotestamentowe. Jego misja zbawcza polegała bowiem na wyzwalaniu człowieka i to nie tyle z uzależnień społeczno-ekonomicznych, co duchowych, przez odpuszczenie grzechów. Do tej pierwszej idei nawiązał jednak Kościół pierwotny, jak to widać na przykładzie tekstu Dz 4,34, mówiącego o realizacji zaleceń roku szabatowego z Pwt 15,4: "nie będzie pośród ciebie człowieka ubogiego".

³⁶ Przy pomocy tego terminu oddano również pojęcie *jōwēl* (Kpł 25,10.11.12.15) oraz *šenat hajjōwēl* (Kpł 25,13.28; 27,24), co wskazywałoby, iż «jubileusz» i «rok jubileuszowy» stały się ok. III w. p.n.e. synonimem «darowania/wyzwolenia».

³⁷ Takie samo znaczenie przybiera sformułowanie *aphesin tōn paraptōmatōn* w Ef 1,7 czy też markowe *aphesin eis ton aiōna* (3,29); por. też Hbr 9,22; 10,18.

³⁸ Jest to po części cytaty z Iz 61,1. Powyższe spostrzeżenie dotyczy także form czasownikowych pochodzących od *aphiēmi* we właściwych sobie kontekstach w połączeniu z rzeczownikiem *hamartia* (por. Łk 5,20.23; 7,47.48; 11,4; Jn 20,23; 1Jn 2,12).

W praktyce zatem Kościoła ewangeliczne nauczanie Jezusa o duchowym wyzwoleniu człowieka z niewoli szatana poprzez odpuszczenie grzechów zostało już od samego początku połączone z troską o jego wyzwolenie społeczno-ekonomiczne i przywrócenie go do pierwotnej godności. Tym sposobem wcielono w życie najistotniejsze wartości roku szabatowego i jubileuszowego nadając im eschatologiczny wymiar pełnego wyzwolenia człowieka.

Na zakończenie warto jeszcze dodać, iż według nauczania św. Pawła cały "czas" Kościoła jest "rokiem łaski od Pana": *idou nyn kairos euprosdektos, idou nyn hēmera sōtērias* (2Kor 6,2). Cała więc działalność Kościoła w ramach ziemskiej doczesności jest i winna być jednym wielkim rokiem szabatowym i jubileuszowym poświęconym uwalnianiu człowieka ze wszelkich zniewoleń, na pierwszym miejscu – ze zniewolenia grzechu.

RADICI BIBLICHE DELL'ANNO GIUBILEO

RIASSUNTO

Lo scopo principale dell'articolo è la presentazione dei testi biblici dell'AT sull'anno sabatico e giubilare, insieme col insegnamento di Gesù collegato con questo tema. Dall'analisi dei testi si può vedere, che l'elemento più importante dell'anno sabatico nell'interpretazione neotestamentaria non era il riposo della terra, ma la liberazione dei servi e remissione o sospensione dei debiti. Dal punto di vista del giubileo la cosa più notevole era "la libertà per ogni abitante": i servi erano liberati e i debitori insolventi erano condonati. A base di tutte queste disposizioni vi erano i motivi religiosi: la terra e i figli d'Israele appartengono a Dio, Lui è l'unico proprietario di loro.

Nel NT tutta l'attività di Gesù è considerata come "l'anno di grazia del Signore", come, infatti, Lui stesso l'ha interpretata. Nel suo insegnamento Gesù pone l'accento speciale sulla liberazione dal peccato. Nella Chiesa primitiva, invece, si aggiunge anche i motivi sociali ed economici, secondo la classica tradizione dell'anno sabatico e giubilare. Concludendo si può dire che le radici dell'anno giubilare della Chiesa sono certamente bibliche, ma questo, che si rileva in modo particolare nella vita della comunità cristiana, è la piena liberazione dell'uomo, al primo posto – dalla schiavitù del peccato.

Skróty

- ABD The Anchor Bible Dictionary
 CD wydanie na "compact disk"
 NDTB Nuovo Dizionario di Teologia Biblica
 PSST Pismo Święte Starego Testamentu

Bibliografia

- Bonora, A., «Liberazione/Libertà», w: P. Rosano – G. Ravasi – A. Girlanda (eds.), *NDTB*, Milano: Edizioni San Paolo, 1996, 823-835, zwł. 829-831.
- Josephus, F., *Dawne dzieje Izraela*, «*Antiquitates Judaicae*», Poznań – Warszawa – Lublin: Księgarnia św. Wojciecha, 1962.
- Łach, St., *Księga Kapłańska. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*, *PSST II-1*, Poznań-Warszawa: Pallottinum 1970.
- Moraldi, L., «Legge/Diritto», ws: P. Rosano – G. Ravasi – A. Girlanda (eds.), *NDTB*, Milano: Edizioni San Paolo, 1996, 788-801, zwł. 795-798.
- Moraldi, L., «Levitico», w: P. Rosano – G. Ravasi – A. Girlanda (eds.), *NDTB*, Milano: Edizioni San Paolo, 1996, 818-823, zwł. 821-822.
- Vaux, R. de, *Ancient Israel. Its Life and Institutions*, London: Darton, Longman & Todd, 1961, 1991 (reprint).
- Wright, C.J.H., «Jubilee, Year of», w: D.N. Freedman (ed.), *ABD*, New York: Doubleday, 1997 (wyd.CD).
- Wright, C.J.H., «Sabbatical Year», w: D.N. Freedman (ed.), *ABD*, New York: Doubleday, 1997 (wyd.CD).

